

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

ПАТИК ЛЕСЯ ЛЕОНІДІВНА

УДК 343.982.4

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНОГО
ПАСПОРТА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ-2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ, МВС України

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент

Радецька Валентина Яківна,

Київський національний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри криміналістики

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Клименко Ніна Іванівна

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедр криміналістики;

кандидат юридичних наук, доцент

Красюк Іван Прокопович,

Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний
центр МВС України,
начальник центру

Захист відбудеться “17” вересня 2010 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.05 у Київському національному університеті внутрішніх справ за адресою: ДП–680, Київ, Солом’янська площа, 1

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету внутрішніх справ: ДП–680, Київ, Солом’янська площа, 1

Автореферат розісланий “04” серпня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Д. Удалова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Паспорт громадянина України – один з найважливіших документів суворого обліку та звітності, який має широке соціальне і правове значення, оскільки містить найбільш повні відомості про його власника і відношення до громадянства України. Паспорт забезпечує громадянину реалізацію правоздатності у сфері цивільно-правових відносин, право на працю, відпочинок, освіту, охорону здоров'я тощо. Наявність цього документа уможливорює забезпечити особисті, майнові, трудові, соціальні та політичні права громадянам України.

Оскільки паспорт використовується майже у всіх сферах людської діяльності, він часто стає об'єктом злочинних посягань. За статистичними даними, в Україні з 2007 по перше півріччя 2010 рр. зареєстровано 61 697 злочинів за підробленими документами, бланками, печатками та штампами, їх збут та використання. За 2009 та перше півріччя 2010 рр. виконано 2 883 експертизи та 3 258 досліджень документів, що посвідчують особу. Поряд з цим, з 2006 по перше півріччя 2010 рр. у м. Києві порушено 1 178 кримінальних справ щодо вчинення злочинів, пов'язаних із підробленням паспорта громадянина України. Тому особливої уваги потребує удосконалення нормативно-правового забезпечення захисту паспорта та спеціальних засобів захисту, розроблення окремої методики проведення техніко-криміналістичної експертизи паспорта із використанням сучасної техніки та нових методів дослідження, а також удосконалення прийомів огляду паспортів працівниками міліції та іншими посадовими особами з метою виявлення ознак підроблення.

Значний внесок у дослідження теоретичних проблем криміналістики та судової експертизи зробили вчені-криміналісти України та інших держав: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, О.О. Ейсман, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, І.Ф. Крилов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'яничков, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та багато інших.

У різний час, окремі питання техніко-криміналістичного дослідження документів викликали інтерес таких вчених-криміналістів, як: В.В. Бірюков, Т.П. Бірюкова, І.В. Гора, Т.А. Коробочкіна, І.П. Красюк, П.Г. Кулагін, В.С. Мацишин, С.Д. Павленко, В.М. Палій, С.Ю. Петряєв, О.О. Садченко, Н.В. Терзієв, Н.П. Яблоков та інших.

Окремі питання криміналістичного дослідження документів із засобами захисту викладені у працях: М.Ю. Будзієвського, О.В. Воробей, О.М. Глотова, О.Л. Кобилянського, В.П. Колмакова, Ю.Г. Корухова, О.А. Леві, В.Є. Ляпічева, О.С. Силкіна, Ю.І. Паршикова та інших.

Відзначаючи значні доробки учених, слід зауважити, що їх праці не охоплюють усієї сукупності питань, пов'язаних із особливостями криміналістичного дослідження підробленого паспорта, а більшість із них й донині залишаються невирішеними. Це зумовлено інтелектуальним

розвитком суспільства, теорії та практики, а також науково-технічним прогресом. Невичерпними залишилися питання щодо особливостей експертного дослідження підробленого паспорта, аналізу його спеціальних засобів захисту, розроблення окремої методики дослідження, а також особливостей виявлення підроблених паспортів особами, які не володіють спеціальними знаннями.

Таким чином, необхідність удосконалення та вирішення наведених питань у подальшому й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження спрямоване на виконання Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767, наказу МВС України від 05.07.2004 р. № 755 “Про затвердження пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на період 2004–2009 рр.”, а також щорічних планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Київського національного університету внутрішніх справ. Тема зареєстрована Координаційним бюро Академії правових наук України (реєстраційний № 174, 2007 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у комплексному науковому висвітленні теоретичних основ та особливостей криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України, аналізу його спеціальних засобів захисту, наданні методичних рекомендацій щодо криміналістичного дослідження такого документа, а також удосконалення методів виявлення підроблених паспортів працівниками міліції та іншими посадовими особами з метою припинення злочинної діяльності.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження автором були поставлені такі основні *завдання*:

- деталізувати спеціальні засоби захисту паспорта громадянина України та охарактеризувати сучасні способи повного і часткового підроблення;
- виділити етапи становлення та розвитку системи паспортної реєстрації та надати характеристику паспорту громадянина України, встановити його значення серед документів, що підтверджують громадянство України;
- визначити можливості техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України;
- надати характеристику сучасних методів криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України та обґрунтувати необхідність у створенні окремої методики дослідження;
- сформулювати на цій основі рекомендації щодо удосконалення методики техніко-криміналістичного дослідження окремих об'єктів (паспортів) з метою їх впровадження у судово-експертну діяльність;
- конкретизувати критерії формування експертних висновків за техніко-криміналістичним дослідженням підроблених паспортів;
- удосконалити правила огляду паспорта працівниками міліції та

іншими посадовими особами з метою виявлення ознак підроблення.

Об'єктом дослідження є діяльність правоохоронних органів у сфері виявлення та дослідження підроблених документів.

Предметом дослідження є криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять: принципи та основні категорії діалектико-матеріалістичного пізнання соціальних явищ і процесів розвитку та взаємозв'язку об'єктів реальної дійсності, система загальнонаукових та спеціальних методів, які є засобами наукового пошуку в арсеналі гуманітарних та юридичних наук. Зокрема, були використані такі методи: історично-правовий (розділ 1) застосовувався для аналізу розвитку системи паспортної реєстрації, тенденцій розвитку нормативно-правового забезпечення оформлення та видачі паспорта; системно-структурний (підрозділ 2.3, розділу 3) застосовувався для розробки методичних рекомендацій щодо криміналістичного дослідження паспорта, формування прийомів його огляду працівниками міліції та іншими посадовими особами; загальні методи: спостереження, вимірювання, опис, порівняння та узагальнення (підрозділ 2.1, розділ 3) застосовувалися при визначенні особливостей криміналістичного дослідження паспорта та аналізі його спеціальних засобів захисту; статистичний метод застосовувався для аналізу слідчої та експертної практики МВС України щодо кількості вчинених злочинів за ст.ст. 357, 358 КК України та проведених експертних досліджень паспортів; соціологічний метод застосовувався при проведенні опитування експертів та слідчих підрозділів ОВС України.

Під час дослідження використаний особистий досвід практичної експертної роботи у Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при УМВС України у Вінницькій області на посаді експерта-криміналіста відділу технічної експертизи документів та почерку.

Емпіричну базу дослідження складають:

– статистичні звіти Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України за 2006–перше півріччя 2010 рр. з питань криміналістичного дослідження документів;

– матеріали 96 експертних проваджень техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України;

– 163 кримінальні справи, порушених за ст.ст. 357, 358 КК України за 2003–2009 рр. в Україні;

– результати анкетування 238 експертів-криміналістів та 174 слідчих щодо виявлення підроблених паспортів громадян України та їх криміналістичного дослідження (у Вінницькій, Донецькій, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернігівській областях).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним узагальненням, у якому з позиції міжгалузевого підходу розглянуті недостатньо розроблені методичні та практичні питання з криміналістичного дослідження підробленого

паспорта громадянина України, які розширюють наукове уявлення і доповнюють теоретичні й практичні надбання криміналістики та судової експертизи.

У результаті дослідження конкретизовано низку положень теоретичного та практичного значення, які полягають у такому:

вперше:

- охарактеризовано спеціальні засоби захисту паспорта громадянина України, запропоновано їх класифікацію, зазначено технологію виготовлення, особливості та захисні властивості. Запропоноване авторське поняття “спеціальні засоби захисту паспорта”, під якими слід розуміти сукупність елементів, які призначені унеможливити та попереджувати несанкціоноване втручання у документ на стадіях його виготовлення, оформлення, експлуатації та знищення, а також направлені на швидке виявлення у разі такого втручання;

- встановлено прогалини та неточності нормативно-правового урегулювання оформлення та видачі паспорта, які негативно впливають на його техніко-криміналістичне дослідження, зокрема такі: 1) відсутність єдиної інструкції або правил з технічними умовами виготовлення фотокарток; 2) законодавчо не визначено чіткого виду друкуючого пристрою, яким вносяться дані; 3) не урегульовано внесення даних у паспорт в процесі його експлуатації; 4) неякісний клей та відбиток рельєфної печатки тощо;

- обґрунтовано необхідність створення окремої методики дослідження підробленого паспорта громадянина України, оскільки проведення експертизи такого документа потребує відповідних знань з технічного опису (конструкції, розмірних характеристик тощо) та засобів захисту (графічного оформлення, спеціальних матеріалів, технологій, прихованих зображень тощо).

- надано методичні рекомендації з криміналістичного дослідження паспорта громадянина України, які містять інформацію щодо його правового урегулювання, ступенів захисту, роз'яснення спеціальної термінології, характеристики спеціальних засобів захисту та особливостей криміналістичного дослідження;

удосконалено:

- організаційні засади проведення судово-технічної експертизи документів у частині дослідження паспорта громадянина України;

- коло питань, які ставляться експерту з техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта, з урахуванням вивчених матеріалів експертних проваджень, у яких трапляються нечітко сформульовані питання, такі, що не входять у компетенцію експерта тощо;

- правила та порядок огляду працівниками міліції та іншими посадовими особами паспортів з метою виявлення підроблень. До правил перевірки належності паспорта особі пред'явника належать такі: 1) вивчення змісту і його реквізитів; 2) перевірка наявності реквізитів, без яких паспорт не є дійсним; 3) опитування пред'явника паспорта щодо наявних у ньому даних; 4) огляд матеріалу та реквізитів з метою виявлення ознак підроблення;

– рівні профілактичних заходів за злочинами, пов'язаними із використанням підроблених паспортів, зокрема: 1) організаційний – чітке правове регулювання порядку виготовлення, зберігання, знищення бланків, печаток та штампів, їх використання при оформленні та видачі паспортів; 2) технічний – заходи, спрямовані на недопущення випуску схожих бланків, печаток та штампів, які полегшують їх підроблення; 3) методичний – розроблення методичних рекомендацій, інструкцій щодо огляду паспортів працівниками міліції з метою виявлення підроблених, а також проведення занять з оволодіння прийомами виявлення підроблень; 4) законодавчий – заходи з удосконалення кримінального законодавства, зокрема, уточнення ст. 357 КК України, встановлення суворого покарання за придбання і збут бланків паспорта; 5) прогностичний – використання можливостей передбачати нові способи підроблення паспортів;

дістало подальшого розвитку:

– наукова позиція, що паспорт громадянина України потребує удосконалення або створення нових засобів захисту, оскільки існуючі – не виконують покладених на них функцій та спричиняють труднощі при його техніко-криміналістичному дослідженні;

– історичні етапи розвитку системи паспортної реєстрації;

– можливості техніко-криміналістичного дослідження документів, методи дослідження паспортів та критерії формування експертних висновків за техніко-криміналістичним дослідженням підроблених паспортів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається тим, що висвітлені в дисертації теоретичні висновки сприяють подальшому розвитку криміналістики та теорії судової експертизи, а пропозиції та рекомендації можуть використовуватися в практичній діяльності експертів, зокрема, для вдосконалення методики технічного дослідження документів й у практичній діяльності працівників міліції та інших посадових осіб, які проводять огляд паспортів.

Розроблені дисертанткою методичні рекомендації позитивно оцінені практичними працівниками експертних та слідчих підрозділів МВС України, а саме: при проведенні експертних досліджень документів (акт впровадження у практичну діяльність експертних підрозділів ДНДЕКЦ МВС України від 21.10.2009 р.), при підготовці методичних рекомендацій з розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із підробленням документів, а також інструкцій з удосконалення проведення огляду та попереднього дослідження документів, що посвідчують особу (акт впровадження у практичну діяльність слідчих підрозділів ГУ МВС України у м. Києві від 15.10.2009 р.).

Результати дослідження використовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами та курсантами Київського національного університету внутрішніх справ у процесі викладання навчальної дисципліни “Криміналістика” та спецкурсу “Техніко-криміналістичне дослідження документів” (акт впровадження у навчальний процес КНУВС від 23.11.2009 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та

рекомендації дисертаційного дослідження неодноразово обговорювались і були схвалені на засіданні кафедри криміналістики КНУВС.

Результати та пропозиції дисертації оприлюднені на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, а саме: “Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства” (07.12.2007 р., м. Київ), “Інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів” (30.04.2008 року, м. Луганськ), “Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні” (26.09.2008 р., м. Львів), “Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності” (03.04.2009 р., м. Київ); “Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні” (25.09.2009 р., м. Львів); “Криміналістика у протидії злочинності” (16.10.2009 р., м. Київ) та “Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю” (25.03.2010 р., м. Київ).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у 12 публікаціях, з них – п’ять наукових статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України та сім тез доповідей у збірниках науково-практичних конференцій.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють дев’ять підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 250 сторінок, з них основний текст дисертації – 184 сторінки, додатків – 42 сторінки, список використаних джерел – 24 сторінки (216 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається зв’язок з науковими програмами, планами та темами, об’єкт і предмет, мета і завдання дисертації, її методологічна основа, наукова новизна, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наводяться дані про їх апробацію, структуру та обсяг роботи.

Розділ 1 “Теоретичні основи криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України” складається з трьох підрозділів, у яких розглядається історія виникнення паспортної системи та паспортів, надається загальна характеристика паспорта для всестороннього і наукового розуміння значення цього документа для громадян та держави, доводиться значущість паспорта громадянина України серед документів, які підтверджують громадянство України. Систематизація такої інформації уможливорює сформулювати бачення та належним чином підійти до вирішення проблемних питань техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України.

У *підрозділі 1.1. “Історичні етапи становлення та розвитку системи паспортної реєстрації”* проаналізовано історичний шлях становлення та розвитку системи паспортної реєстрації, зосереджена увага на створенні інституту громадянства, приналежність до якого засвідчує паспорт.

Встановлено, що на початковому етапі розвитку система реєстрації громадян розмежовувала категорії населення, забезпечувала деяким з них свободу пересування всередині держави та за її межами. Згодом основною її функцією став контроль щодо проживання і пересування громадян, їх обліку і впорядкування, видачі відповідних документів, які засвідчують особу та забезпечують її суб'єктивні права, а також вона стала засобом боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку і державної безпеки.

Узагальнення історичних джерел уможливило виділити етапи становлення та розвитку системи паспортної реєстрації, а саме такі: 1) передумови зародження паспортної системи та документа, що посвідчував особу; 2) виникнення паспортної системи у світі (XVст.); 3) зародження паспортної системи у Царській Росії та поява системи факультативної легітимації в країнах Європи (1649–1878 рр.); 4) реформування паспортної системи (1884–1906 рр.); 5) зародження паспортної системи у Радянському Союзі (1918–1990 рр.); 6) створення системи паспортної реєстрації незалежної України (1991 р.).

У підрозділі 1.2. *“Паспорт громадянина України у системі документів, що підтверджують громадянство України”* розглянуті та надані характеристики документів, що підтверджують громадянство України, а саме: паспорт громадянина України, свідоцтво про належність до громадянства України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, тимчасове посвідчення громадянина України, проїзний документ дитини, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення особи на повернення в Україну.

У результаті проведеного аналізу наведених документів дисертанткою виділено три основні функціональні рівні паспорта громадянина України, а саме: 1) політичний – паспорт є документом, який засвідчує державно-політичний статус особи – громадянство; 2) правовий – уможливлення громадянам втілювати в життя особисті, майнові, трудові та соціальні права, а також забезпечення реалізації своєї правоздатності – права на працю, відпочинок, освіту, охорону здоров'я та правоздатність у сфері цивільно-правових відносин; 3) практичний – паспортна система є засобом зміцнення законності та правопорядку в державі, сприяє охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю.

У роботі наголошується, що паспорт громадянина України є документом, який має широке значення та використовується усіма громадянами із досягненням 16-річного віку, тому основна увага звернена на питання його захисту від злочинних посягань. На основі вивчення спеціальних засобів захисту документів, що підтверджують громадянство України та проведеного порівняльного аналізу, зроблено висновок, що паспорт громадянина України – найбільш поширений документ особливої важливості, недостатньо захищений від підроблення і потребує покращення його захисних властивостей.

У підрозділі 1.3. *“Загальна характеристика паспорта громадянина України”* розглянуті загальнотеоретичні питання стосовно реквізитів та

стандартів паспорта, правил оформлення, видачі, обміну, зберігання та знищення.

Зважаючи на доробки вчених-криміналістів (А.В. Іщенка, І.І. Поповича, В.Ю. Шепітька та ін.), запропоновано авторське поняття “реквізити паспорта громадянина України” під яким розуміється сукупність обов’язкових даних чи відомостей, які містяться у паспорті для надання йому юридичної сили з подальшою можливістю ідентифікації, обліку, здійснення певних операцій.

Значну увагу приділено технічному описанню паспорта, що має важливе значення у криміналістичному дослідженні, оскільки невідповідність розміру, кольору, відсутність та неналежне розміщення реквізитів можуть вказувати на підроблення.

Проведено узагальнення законодавства щодо правил оформлення та видачі паспорта. Зокрема, зосереджена увага на невикористанні передбаченої норми щодо заклеювання сторінки з даними власника паспорта плівкою, а також порушення вимог щодо внесення особливих відміток на сторінки з сьомої по дев’яту. На основі цього надано рекомендації щодо внесення та їх закріплення, зокрема: 1) усі відмітки засвідчувати двома способами: проставлянням відповідного штампу або внесенням записів із вказівкою прізвища та підпису особи, яка їх виконала, скріплених печаткою організації; 2) у разі втрати чинності штампу, проставляти штамп про його недійсність або вносити записи від руки вказаним способом.

Розділ 2 “Характеристика підробленого паспорта громадянина України” складається з трьох підрозділів, які присвячені систематизації спеціальних засобів захисту паспорта та їх аналізу. Наведено види та способи підроблення паспорта, вказано їх основні ознаки. Значна увага приділяється огляду паспорта особами, які не володіють спеціальними знаннями, оскільки вчасне виявлення підробленого документа уможливило попередження злочинів.

У підрозділі 2.1. *“Спеціальні засоби захисту паспорта громадян України від підроблення”* охарактеризовано спеціальні засоби захисту паспорта від підроблення, технологію їх виготовлення, особливості та захисні властивості, вказані переваги та недоліки.

Запропоновано авторське поняття “спеціальні засоби захисту паспорта”, під якими слід розуміти сукупність елементів, які призначені унеможливити та попереджувати несанкціоноване втручання у документ на стадіях його виготовлення, оформлення, експлуатації та знищення, а також направлені на швидке виявлення у разі такого втручання.

Виходячи з теоретичних положень та практичної діяльності, дисертантка виділяє три етапи функціонування паспорта: виготовлення, оформлення та видача, експлуатація. Запропоновано класифікацію спеціальних засобів захисту паспорта: 1) в залежності від стадії функціонування: а) на стадії виготовлення паспортної книжечки; б) на стадії оформлення та видачі; в) під час експлуатації; 2) в залежності від виду підроблення захист поділяється: а) від повного (на стадії виготовлення паспортної книжечки); б) від часткового (на стадії оформлення та експлуатації паспорта); 3) за захистом на стадії

виготовлення паспортної книжечки: а) спеціальний матеріал для виготовлення обкладинки; б) спеціальний папір для виготовлення бланків; в) введення в структуру паперу прихованих елементів; г) нанесення зображення та типографського шрифту на папір; д) кріплення паспортної книжечки; 4) за захистом на стадії оформлення та видачі: а) спосіб внесення даних про власника паспорта; б) вид мови внесення даних; в) вклеювання фотокартки власника паспорта; г) засвідчення внесених даних підписами та відбитками печаток; 5) за захистом під час експлуатації: а) внесення відміток на сторінки з сьомої по дев'яту; б) внесення відміток на сторінки з десятої по шістнадцяту; б) за захисними властивостями паспорта: а) під час виготовлення бланків; б) під час обробки готової продукції; в) при персоналізації; 7) за ступенем виявлення: а) видимі неозброєним оком; б) видимі у результаті використання науково-технічних засобів; в) із застосуванням спеціальних знань (вид друку, спосіб внесення змін).

У результаті проведеного аналізу спеціальних засобів захисту дисертанткою зроблено висновок, що на стадіях оформлення, видачі та експлуатації паспорт захищений від підроблення найгірше. Тому запропоновано заходи щодо посилення захисту на стадії оформлення та видачі паспорта, а саме: 1) встановити чіткі вимоги до паперу, з якого виготовлятимуться фотокартки; 2) використовувати передбачені законодавством покриття пластичними полімерними плівками сторінки з даними про особу; 3) встановити єдину форму заповнення бланків та централізовано забезпечити паспортні підрозділи відповідним комп'ютерним обладнанням; 4) відмітки в паспорті виконувати відповідно до встановленої форми заповнення бланків; 5) створити картотеку в експертних підрозділах зі зразками текстів, надрукованих на принтерах, а також відбитків печаток та штампів кожного паспортного підрозділу.

Підрозділ 2.2. “Способи підроблення паспорта громадянина України та їх ознаки” присвячений характеристиці сучасних способів підроблення паспорта та їх ознак.

Запропоновано авторське поняття “підроблення паспорта”, під яким слід розуміти систему дій, направлених на виготовлення нового документа або внесення у справжній документ змін, із застосуванням технічного обладнання, матеріалів, використанням умінь та навичок підроблювача. “Способи підроблення паспорта” – це сукупність прийомів, методів та засобів, що використовуються для його несанкціонованого виготовлення або внесення змін.

Охарактеризовано способи повного та часткового підроблення паспорта, які дисертантка поділяє на етапи та групи, надає їм роз'яснення і вказує на характерні ознаки. Виготовлення цілком підробленого паспорта, на думку дисертантки, здійснюється в два етапи: 1) виготовлення паспортної книжечки: а) обкладинки; б) бланків; в) обрізання до необхідних розмірів; г) нанесення серійного номеру; д) кріплення аркушів; 2) внесення реквізитів: а) внесення даних; б) кріплення фотокартки; в) засвідчення даних підписами, відбитками печаток та штампів. Способи часткового підроблення паспорта

класифіковано на три групи: 1) видалення реквізитів: а) підчищення; б) травлення; в) змивання; г) знебарвлення природним шляхом; 2) внесення нових реквізитів (доповнення існуючих): а) дописування; б) додруковування; в) домальовування; г) виправлення; д) вклеювання; е) нанесення підписів, рукописних записів, відбиток печаток та штампів; 3) видалення реквізитів із подальшим внесенням нових: а) переклеювання фотокартки, її частин; б) заміна аркушів, їх частин; в) підроблення відбитків печаток та штампів; г) зміна підписів; д) відновлення малюнку захисної сітки; е) вставка.

Підрозділ 2.3. “Огляд паспорта громадян України з метою виявлення ознак підроблення” присвячений правилам і прийомам огляду паспортів працівниками міліції та іншими посадовими особами.

За результатами проведеного анкетування слідчих підрозділів ОВС України, зароблено висновок, що підроблені паспорти в результаті неякісного огляду залишаються невиявленими. Тому, дисертантка обґрунтовує необхідність удосконалення правил і прийомів проведення огляду паспортів особами, які не володіють спеціальними знаннями, вказує, на що слід звертати увагу, щоб розпізнати фіктивний документ, роз’яснює правила використання технічних засобів та застосування методів виявлення ознак внесення змін у паспорт.

На основі аналізу криміналістичних джерел, виділено етапи та правила перевірки належності паспорта особі пред’явника, а саме: 1) вивчення змісту і його реквізитів; 2) перевірка наявності реквізитів, без яких паспорт не є дійсним; 3) опитування пред’явника паспорта щодо всіх наявних у ньому даних; 4) огляд матеріалу та реквізитів з метою виявлення ознак підроблення.

Значну увагу приділено огляду паспорта слідчим, зокрема: 1) визначено фактори, які впливають на якість проведення огляду; 2) встановлено достатні та необхідні знання щодо ознак підроблення, якими повинен володіти слідчий; 3) здійснено порівняльний аналіз слідчого та експертного дослідження; 4) розглянуто органолептичні та інструментальні методи, які застосовуються слідчим при огляді документів; 5) вказано межі застосування допустимих методів дослідження під час огляду паспорта; 6) надано практичні рекомендації щодо якісного проведення огляду паспорта з метою виявлення ознак підроблення та збереження слідів.

Розділ 3 “Методичні основи криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України” містить три підрозділи і присвячений теоретичним та практичним аспектам техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта.

У підрозділі 3.1. “Можливості техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України” розглянуті поняття, сутність, організація проведення техніко-криміналістичної експертизи документів, наведено ідентифікаційні, діагностичні та класифікаційні завдання.

Визначено можливості техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта, до яких належить встановлення: 1) способу виготовлення бланку паспорта; 2) наявності у ньому змін та способів їх внесення; 3) послідовності нанесення реквізитів та відтисків печаток і

штампів; 4) використаного обладнання, технічних засобів, матеріалів; 3) встановлення професійних навичок осіб, які здійснюють підроблення документів тощо.

Розглянуто низку недоліків, які утруднюють проведення експертизи, або впливають на зменшення кола вирішуваних питань, зокрема таких: 1) відсутність єдиної інструкції або правил з технічними умовами виготовлення фотокарток; 2) законодавчо не визначено чіткого виду друкуючого пристрою, яким вносяться дані у паспорти; 3) не урегульовано внесення даних у паспорти під час їх експлуатації; 4) неякісне тиснення зображень та написів на обкладинці паспорта; 5) халатність працівників паспортних підрозділів при оформленні документів.

Виходячи із можливостей технічної експертизи документів, дисертанткою встановлені питання, що вирішуються судово-технічною експертизою паспорта.

На основі аналізу матеріалів експертних проваджень та поглядів вчених (В.М. Абрамова, Л.А. Вінберг, Н.І. Клименко та ін.), визначено експертні помилки, які виникають при проведенні дослідження паспортів та проаналізовані причини їх виникнення, зокрема такі: 1) відсутність у експертних підрозділах довідкової літератури щодо спеціальних засобів захисту; 2) неповнота дослідження; 3) відсутність зразків для порівняльного дослідження; 4) неналежним чином сформульовані питання експерту.

Підрозділ 3.2. “Особливості методики техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України” присвячений розгляду загальних положень та особливостей методики криміналістичного дослідження документів.

Зосереджена увага на відсутності окремої методики дослідження паспорта та обґрунтована необхідність її створення, оскільки проведення експертизи такого документа потребує відповідних знань щодо технічного опису (конструкції, формату, рівнів захисту, способів друку, перфорування тощо) та засобів захисту (графічного оформлення, спеціальних матеріалів, технологій, нумерації тощо). Тому дисертанткою розроблені методичні рекомендації з криміналістичного дослідження паспорта, які містять інформацію щодо його правового урегулювання, ступенів захисту, роз'яснення спеціальної термінології, характеристики спеціальних засобів захисту та особливостей криміналістичного дослідження. Надано характеристику прояву кожного із спеціальних засобів захисту паспорта під час застосування конкретних методів дослідження. Зосереджена увага на вивченні ознак, захисних властивостей паспорта і встановленні їх змін.

Розглянуто питання наявності зразків для порівняльного дослідження; з практичного досвіду та проведеного анкетування експертних підрозділів ОВС України вбачається, що лише 15,1 % опитаних мають колекції підроблених паспортів, а 27,7 % – не мають ні зразків справжніх паспортів, ні колекцій з підробленими.

Дисертанткою визначені основні технічні засоби дослідження паспортів, зокрема: засоби фіксації, виявлення невидимих зображень, засоби для

лабораторного дослідження, лабораторні репродукційні установки, прилади оптичного накладення, системи отримання та обробки зображень, відеокomплекси, інформаційно-довідкової системи тощо. Вказані переваги та недоліки такого обладнання.

Підрозділ 3.3. “Криміналістична профілактика підроблення паспортів громадян України” присвячений криміналістичній профілактиці підробленню паспортів, оскільки такі злочини перешкоджають не лише нормальному функціонуванню апарату державного управління, але й спричиняють серйозну соціальну та моральну шкоду суспільству.

Розглянувши поняття та предмет криміналістичної профілактики, дисертантка акцентує увагу на профілактиці злочинів, пов'язаних з підробленням паспортів, зокрема: 1) встановлено значення криміналістичних обліків у профілактиці підроблень; 2) проаналізовано профілактичну діяльність експертів з техніко-криміналістичного дослідження паспорта та значення висновку експерта; 3) вказано причини підроблення паспортів; 4) надано пропозиції з удосконалення спеціальних засобів захисту (з часом змінювати місце розташування відбитку рельєфної печатки на фотокартці, змінювати колір мастики відбитку органу, який видав паспорт тощо); 5) визначено групи осіб, які найчастіше здійснюють підроблення паспортів; б) запропоновано забезпечити працівників міліції методичними рекомендаціями щодо правил огляду паспортів.

На основі аналізу криміналістичних джерел, виділено рівні профілактичних заходів за злочинами, пов'язаними із використанням підроблених паспортів: 1) організаційний – чітке правове регулювання порядку виготовлення, зберігання, знищення бланків, печаток та штампів, їх використання при оформленні та видачі паспортів; 2) технічний – заходи, спрямовані на недопущення випуску схожих бланків, печаток та штампів, які полегшують їх підроблення; 3) методичний – розроблення методичних рекомендацій, інструкцій щодо огляду паспортів працівниками міліції з метою виявлення підроблених, а також проведення занять щодо оволодіння прийомами виявлення підроблень; 4) законодавчий – заходи з удосконалення кримінального законодавства, наприклад, уточнення ст. 357 КК України, встановлення суворого покарання за придбання і збут бланків паспорта; 5) прогностичний – використання можливостей передбачати нові способи підроблення паспортів.

ВИСНОВКИ

Виходячи з поставленої мети і взаємопов'язаних завдань дисертаційного дослідження, сформульовані найбільш суттєві теоретичні положення і розроблені практичні рекомендації з виявлення підроблених паспортів громадян України та їх техніко-криміналістичного дослідження.

У дисертації здійснено теоретичні узагальнення наукових поглядів та нормативно-правового урегулювання функціонування паспорта громадянина України, надана характеристика спеціальних засобів захисту та способів

підроблень з метою удосконалення експертної практики, яка забезпечує доказовою базою при розслідуванні та розкритті злочинів, пов'язаних із підробленням та використанням паспортів.

Узагальнення результатів дослідження уможливило зробити такі висновки:

1. Паспорт громадянина України є основним документом нашої держави, оскільки видається кожному громадянину з досягненням шістнадцяти років; він є найбільш поширеним серед усієї групи документів, що підтверджують громадянство України. У результаті проведеного порівняльного аналізу спеціальних засобів захисту таких документів зроблено висновок, що паспорт громадянина України потребує покращення захисту від підроблення.

2. Визначено та проаналізовано історичні етапи розвитку системи паспортної реєстрації. Виділено три основні функціональні рівні паспорта громадянина України, а саме: 1) політичний – паспорт є документом, який засвідчує державно-політичний статус особи – громадянство; 2) правовий – уможливлення громадянам втілювати в життя особисті, майнові, трудові та соціальні права, а також забезпечення реалізації своєї правоздатності – права на працю, відпочинок, освіту, охорону здоров'я та правоздатність у сфері цивільно-правових відносин; 3) практичний – паспортна система є засобом зміцнення законності та правопорядку в державі.

3. Створено теоретичні і методичні засади криміналістичного дослідження підробленого паспорта. Сформульовані авторські поняття: “спеціальні засоби захисту паспорта”, “способи підроблення паспорта”; запропоновано класифікацію спеціальних засобів захисту паспорта, поетапно охарактеризовано повне підроблення та надано класифікацію способів часткового підроблення, а також запропоновано заходи з підвищення рівня захисту паспорта від підроблення на стадії оформлення.

4. Проведено аналіз нормативно-правового урегулювання оформлення та видачі паспорта, результатом якого є виокремлення низки недоліків, що надають і розширюють можливості підроблювачів, а також утруднюють проведення якісного експертно-криміналістичного дослідження.

5. Удосконалено етапи та правила перевірки належності паспорта особі пред'явника. Зосереджено увагу на огляді паспорта слідчим, зокрема, з'ясовано: які види досліджень може проводити слідчий, які фактори впливають на його якість; здійснено порівняльний аналіз слідчого та експертного дослідження паспортів. Визначено межі застосування методів попереднього дослідження (виключно неруйнуючі) та надано практичні рекомендації якісного проведення огляду паспорта з метою виявлення ознак підроблення та забезпечення збереження слідів. На основі результатів опитування слідчих та аналізу наукових праць, розроблено методичні рекомендації з правил огляду паспорта особами, які не володіють спеціальними знаннями з метою виявлення ознак підроблення.

6. З'ясовано можливості техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта та окреслені види методів дослідження, умовно

поділені на три групи: 1) візуальне дослідження; 2) інструментальне; 3) фізико-хімічне. Проаналізовано та виокремлено коло основних питань, які ставляться експерту.

7. Обґрунтовано необхідність створення окремої методики дослідження підробленого паспорта у межах технічного дослідження документів, оскільки кожна методика є індивідуальною через особливості досліджуваного об'єкту та комплексу методів, необхідних для його вивчення. На цій основі розроблені методичні рекомендації з удосконалення методики техніко-криміналістичного дослідження документів.

8. Встановлені основні причини виникнення експертних помилок, що виникають при проведенні дослідження документів із засобами захисту та конкретизовано критерії формування експертних висновків за техніко-криміналістичним дослідженням підробленого паспорта.

9. Визначені основні причини, що сприяють підробленню паспорта та виокремлено рівні профілактичних заходів за злочинами, пов'язаними із використанням підроблених паспортів (організаційний, технічний, методичний, законодавчий, прогностичний).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Литвинюк Л. Л. Засоби та способи захисту паспорта громадянина України від підробки / Леся Литвинюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 142–144.

2. Литвинюк Л. Л. Способи підробки паспорта громадянина України та особливості його криміналістичного дослідження / Леся Литвинюк // Митна справа. – 2008. – № 3. – С. 88–91.

3. Патик Л. Л. Особливості огляду паспорта громадянина України під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями / Леся Патик // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – № 19. – С. 273–280.

4. Патик Л. Л. Історичні етапи розвитку та становлення системи паспортної реєстрації / Леся Патик // Економіка, фінанси і право. – 2009. – № 9. – С. 29–33.

5. Патик Л. Л. Проблеми криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України / Леся Патик // Економіка, фінанси і право. – 2009. – № 10. – С. 34–36.

6. Литвинюк Л. Л. Підроблений паспорт громадянина України як об'єкт техніко-криміналістичного дослідження документів / Леся Литвинюк // Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства : матеріали наук. – практ. конф., (Київ, 7 груд. 2007 р.) / ред. кол. О.М. Джужа, М.В. Бочкарьов, С.М. Стахівський та ін. – К.: Київський нац. ун-н внутр. справ, 2008. – С. 85–87.

7. Литвинюк Л. Л. Виявлення ознак зміни початкового змісту в паспорті громадянина України / Леся Литвинюк // Вісник Луганського державного

університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка : інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів. – Спецвип. № 5. – у 3 ч. / Ч. 2. – Луганськ: Лганський держ. ун-н внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2008. – С. 102–107.

8. Литвинюк Л. Л. Особливості попереднього дослідження при огляді паспорта громадянина України / Леся Литвинюк // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : матеріали Всеукр. наук. конф. – Львів: Львівський держ. ун-н внутр. справ, 2008. – С. 137–140.

9. Патик Л. Л. Поняття та правове забезпечення судово-технічної експертизи документів (дослідження паспорта громадянина України) / Леся Патик // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції, (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Видання присвячене пам'яті професора А.Я. Дубинського. – К.: Атіка, 2009. – С. 694–697.

10. Патик Л. Л. Виникнення та розвиток документа, що посвідчує особу – паспорта громадянина України / Леся Патик // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : тези доповідей на III звітній Всеукр. наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів. – Львів: Львівський держ. ун-н внутр. справ, 2009. – С. 110–112.

11. Патик Л. Л. Експертна профілактика злочинів, пов'язаних із підробленням паспортів громадян України / Леся Патик // Криміналістика у протидії злочинності : тези доповідей науково-практичної конференції, (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ. – К.: Хай-Тек Прес, 2009. – С. 431–433.

12. Патик Л.Л. Можливості техніко-криміналістичного дослідження підроблених паспортів громадян України / Леся Патик // Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю : тези доп. Міжнар. наук.-теорет. конф., (Київ, 24 берез. 2010 р.) / редкол. : М. Г. Вербенський, В. Я. Горбачевський, Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа та ін. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 168–169.

АНОТАЦІЯ

Патик Л.Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2010.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних, методичних і практичних питань, пов'язаних із проведенням криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України.

У дисертації розглянуто історичний шлях формування паспорта, його

правова основа та практичне значення. Систематизовано наукову інформацію щодо спеціальних засобів захисту та способів підроблення, запропоновано їх класифікацію. Розглянуті методичні особливості криміналістичного дослідження підробленого паспорта, сучасні методи і технічні засоби дослідження. Обґрунтовано необхідність виділення окремої методики дослідження паспорта та розроблено методичні рекомендації техніко-криміналістичного дослідження паспорта громадянина України. Надано рекомендації щодо експертної профілактики злочинів, пов'язаних із використанням підроблених паспортів та визначено основні причини, які сприяють підробленню такого документа.

Ключові слова: паспорт громадянина України, спеціальні засоби захисту, техніко-криміналістичне дослідження документів, методи дослідження, експертна профілактика, профілактика підроблення паспортів.

АННОТАЦІЯ

Патык Л.Л. Криміналістическое исследование поддельного паспорта гражданина Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Киевский национальный университет внутренних дел. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена исследованию теоретических, методических и практических вопросов, связанных с проведением криминалистического исследования паспорта гражданина Украины.

Диссертантом систематизировано научную информацию о специальных средствах защиты паспорта гражданина Украины. В процессе изучения данной информации сформулировано понятие специальных средств защиты паспорта гражданина Украины и предложена их классификация.

В результате проведенного анализа специальных средства защиты паспорта, сделан вывод, что они не выполняют своих основных функций – защита от полной и частичной подделки. Предложены меры повышения уровня защиты паспорта от подделки на стадии оформления и выдачи.

Проведенный анализ нормативно-правового урегулирования оформления и выдачи паспорта гражданина Украины позволил выделить ряд существенных недостатков, которые используют преступники для подделки паспортов и порождают трудности при проведении криминалистического исследования.

В процессе исследования способов подделки паспорта сформулировано их понятие, поэтапно дана характеристика полной подделки и разработана классификация способов частичной подделки паспорта.

Разработаны этапы и правила проверки принадлежности паспорта предъявителю. Особое внимание уделено осмотру паспорта следователем, в частности, установлено какие виды исследования может проводить следователь и какие факторы негативно влияют на его качество. Проведен

сравнительный анализ следственного и экспертного исследования паспорта. Установлены границы использования методов предварительного исследования (исключительно те, которые не приводят к изменению объекта исследования), а также сформулированы практические рекомендации для качественного проведения осмотра паспорта с целью выявления признаков подделки и обеспечения сохранности их следов.

На основании результатов опроса следователей и анализа научных работ, разработаны методические рекомендации о правилах осмотра паспортов лицами, которые не владеют специальными знаниями, с целью выявления признаков подделки.

В результате изучения уголовных дел о преступлениях, связанных с подделкой паспортов, обоснован вывод, что проблема формулирования вопросов для разрешения эксперту еще не решена. Поэтому, на основании ориентировочного перечня вопросов, с учетом возможностей технико-криминалистической экспертизы документов, сформулирован круг основных вопросов, которые ставятся на решение криминалистической экспертизы паспорта.

Рассмотрены особенности методики технико-криминалистического исследования документов, обоснована потребность в создании методики исследования отдельных объектов – паспортов, поскольку этот документ имеет специальные средства защиты и требует индивидуальных методов исследования. На этой основе разработаны методические рекомендации для усовершенствования методики технико-криминалистического исследования документов.

Предложены конкретные рекомендации по экспертной профилактике преступлений, связанных с использованием поддельных паспортов и установлены основные причины, которые способствуют подделке такого документа.

Ключевые слова: паспорт гражданина Украины, специальные средства защиты, технико-криминалистическое исследование документов, методы исследования, экспертная профилактика, профилактика подделки паспортов.

SUMMARY

Patik L. L. Criminalistics examination of forged passport of the citizen of Ukraine. - Manuscript.

Dissertation for a candidate's degree in law in speciality 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative-search Activity. – Kyiv National University of Internal Affairs. – Kyiv, 2010.

Dissertation is devoted to the research of theoretical, methodical and practical questions related to carrying out of criminalistics examination of forged passport of the citizen of Ukraine.

Historical aspects of forming of passport, its legal basis and practical value were considered in dissertation. There was systematized scientific information on the special means of protection and ways of forging, their classification was

suggested. Methodical peculiarities of criminalistics examination of forged passport, modern methods and technical means of examination were considered. The necessity in distinguishing the separate technique of passport examination was substantiated and methodical recommendations of technical criminalistics examination of passport of the citizen of Ukraine were worked out. Recommendations on expert prophylaxis of crimes with use of forged passport were formulated and main reasons conducing the forgery of such document were determined.

Key words: passport of the citizen of Ukraine, special means of protection, technical criminalistics examination of documents, methods of examination, expert prophylaxis, prophylaxis of passport forging.